

Berlász Jenő 100 éves

A történeti források tisztelete, ezek feltárására, elemzésére való törekvés vitte – akarva, akaratlan – a nem akármilyen jubileumot ünneplő Berlász Jenőt pályája kezdetén és végén az ország két jelentős tudományos könyvtárába, azt a tudóst, aki nemcsak ezt a tudományos törekvést, de szellemi integritását is megőrizte hosszú élete során, amely élet a magyar történelem háborúkkal és válságokkal terhes tíz évtizedét ölelte fel.

Születése (1911) még a Ferenc József-i „boldog békeidőbe” esett, gimnáziumi éveit közvetlenül az első világháború után (1920) kezdte. Az egyetemi tanári pálya már a második világháború tragikus veszteségekkel teli évében (1943) nyílt meg az akkor már jelentős tudományos eredményeket elért fiatal történész számára. Végül a kommunista fordulat éve (1948) kényszerítette őt végleg a konfliktusoktól és sikerektől egyaránt kísért könyvtárosi pályára.

A nyomtatott és kéziratos források kutatásának fontosságát és módszerét a Pázmány Péter Tudományegyetem kiváló történészprofesszorai, legfőképpen Dománovszky Sándor és Hajnal István oltotta a harmincas évek elején egyetemi tanulmányait megkezdő hallgatónak.

1936-ban nyomtatásban is megjelent doktori disszertációja *Thurzó birtokok a XVII. század első harmadában, különös tekintettel a jobbágyág gazdasági helyzetére* címmel készült, amellyel nem csak a gazdaságtörténettel, hanem a magyar parasztság XVII–XVIII. századi helyzetének kutatásával jegyezte el magát Berlász Jenő. Területileg pedig a Bécsi Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasaként a bécsi levéltárakban folytatott kutatásai egyre inkább Erdély felé irányították figyelmét.¹ Ezekhez a gazdaság- és társadalomtörténeti publikációihoz járultak a későbbi évek során ipar- és intézménytörténettel foglalkozó tanulmányai, amelyeknek megkoronázása az Országos Széchényi Könyvtár első, a kiegyezésig tartó szakaszának (1802–1867) története volt.²

A könyvtárosi pályával és az OSZK gyűjteményeinek szerkezetével közvetlenül egyetemi tanulmányai után ismerkedett meg Berlász Jenő, amikor 1936-ban a könyvfeldolgozó osztályon gyakornokoskodó Csapodi Csabát helyettesítette, akihez őt az egyetemi évekkal kezdődő és Csapodi haláláig tartó barátság fűzte. A néhány hónapig tartó fizetés nélküli gyakornoki alkalmazást 1938-ban fizetési státus követte.

Az OSZK-ban ekkor, Fitz József főigazgatósága idején mélyreható modernizációs folyamat kezdődött. A szakozók ekkor dolgoztak az Egyetemes Tizedes Osztályozás bevezetésén, Berlász Jenő is ebben, majd a címleíró osztály munkájában vett részt. 1940-ben aztán egy történész számára kedvezőbb szakmai ismereteket és kutatási lehetőségeket kínáló gyakornoki lehetőség kínálkozott számára az Országos Levéltárban. Rá egy évre alakult meg a Teleki Tudományos Intézet, amelyhez a Magyar Történettudományi Intézet csatlakozott, ide kapott meghívást 1942-ben az ekkor már számos jelentős publikációt felmutató Berlász Jenő. A későbbi

szakmai–baráti triumvirátus tagjai: Berlász, Csapodi Csaba és Komjáthy Miklós hamarosan kollégák lettek az intézetben.

Berlász Jenő számára hamarosan megnyílt az egyetemi katedrához vezető út is. Már 1943-ban habilitált a Műegyetem Közgazdasági Karán, ami magántanársággal is járt. Ezt '47-ben követte a professzori kinevezés. A kommunista fordulat évében aztán átszervezték a felsőoktatást, megalakult a Közgazdasági Egyetem, oda a Műegyetem megszüntetett karának polgári származású és szellemiségű, „reakciósnak” minősített oktatóit nem vették át.

Így került Berlász Jenő újból a könyvtárosi pályára. Az MTA Könyvtárát ekkor már a miniszteri székből odabuktatott Keresztury Dezső vezette, „főkönyvtárnoki” minőségben, aki ismerte új munkatársa érdeklődési körét, és a kéziratirányítást, újrászervezését bízta Berlászra, amely feladat teljesítésében Csanak Dóra és Fülöp Géza volt segítségére. Az átalakítások folyamatáról és eredményeiről a *Magyar Könyvszemlében* számolt be az új osztályvezető.³ Az alkalmas helyiségek biztosítása és az állománymegőrzési (konzerválás, restaurálás) feladatok beindítása után hozzá kellett nyúlni az állománynak még Rómer Flóris által 1861–1871 között bevezetett belső rendjéhez. Rómer és utódja, Jakab Elek összesen 36 szakcsoportba osztotta a kéziratokat, amelyeket még a formátum szerinti (főlió, quart, oktáv, duodecim) beosztás is tagolt. A XIX. század folyamán még újabb szakcsoportok is kialakultak. Ezt a rendszert tehát egyszerűsíteni kellett. A gyakran különböző eredetű kiskéziratokat (analektákat) és leveleket a hagyatékoktól leválasztva, kötegelve tárolták. Berlász Jenő mint tapasztalt történész, tisztában volt vele, hogy a kéziratok források tudományos vizsgálatában milyen fontos a proveniencia ismerete, ezért igyekezett a régi állomány kézirat-együtteseinek eredetét rekonstruálhatóvá tenni, illetve az új szerzemények esetében az összefüggést megtartani. Újból meg kellett határozni a kéziratgyűjtőkörét is, hiszen az automatikusan elfogadott ajándékozások folytán olyan természetű kéziratok (oklevelek, állami adminisztrációs szervek iratai, sőt egész családi levéltárak vagy levéltárrészek) kerültek az állományba, amelyek levéltárak gyűjtőkörébe tartoztak. Ezeket át kellett adni az illetékes levéltáraknak. Az Akadémia különböző szerveitől viszont át kellett venni az ún. *Széchenyi-múzeum*, a *Vörösmarty-szoba*, a *Goethe-szoba* muzeális értékű kézirat- és levélananyagát, végül a főtítkári hivatal és a könyvtár adminisztratív irattárát.

Végül az OSZK kéziratárának vezetőivel, Hajdú Helgával és Csapodiné Gárdonyi Klárával konzultálva Berlász kidolgozta a kéziratok katalogizálásának mindegyre (a külső és tartalmi leírásra, a kézirat eredetének megadására, a bibliográfiai adatokra) kiterjedő szabályzatát. Az ezt rögzítő kiadvány címe némileg megtévesztő,⁴ mert, ahogyan az előszó megjegyzi, a kéziratári munka kiterjed mindazokra a feladatokra, amelyeket a könyvtárban külön osztályok végeznek, így a kis kötet vázolja a szerzeményezés, a raktározás, a használat és a konzerválás munkafolyamatait is, részletes eligazítást azonban csak a katalogizáláshoz nyújt.

Amikor azonban a kötet megjelent, és Berlász Jenő folytathatta volna az immár modernizált osztályon, arra alkalmas tudós kollégákkal a munkát, pályája újabb tőrést szenvedett. Különös módon éppen az írott források tisztelete sodorta konfliktusba a szerveződé Kádár-adminisztrációval. Az Akadémia főtitékára ugyanis 1956-ban, a forradalom napjaiban elrendelte a személyi iratok (káder-anyagok) megsemmisítését, amit Berlász a könyvtár Forradalmi Bizottsága nevében leállítatott, és az

anyagot felhozta a kéziratárba. Ezért és a bizottságban való egyéb szerepéért Berlász 1957-ben elbocsátották a könyvtárból.⁵

Néhány kilátástalan hónap után, 1957 őszén Berlász Jenő első könyvtárosi állomáshelyén, az OSZK kéziratárában nyert előbb csak ideiglenes, hatórás, majd állandó státussal járó alkalmazást. E sorok írója ugyancsak 1957 nyarán, az egyetem elvégzése után került az osztályra, és éveken át Berlász Jenő munkatársa lehetett. A kéziratár ekkor egyik fő feladatának az újkori kötetes latin kéziratok rekatalogizálását tekintette, minthogy a Tárnak erről és ennek az állományrésznek német nyelvű anyagáról csak egy nagy alakú („müncheni” formátumú) cédulakatalógus állt rendelkezésére, ami, ha a szerző neve nem állt a kézirat elején, akkor csak valami hozzávetőleges tartalmi jelleg alapján sorolta betűrendbe a kéziratokat. A német nyelvűek feldolgozását a germanista Hajdú Helga magának tartotta fenn, Berlász és én a latin kötetes anyag feldolgozását végző csoportba kaptunk beosztást. A jórészt történeti tematikájú, fólió alakú kéziratokat Berlász Jenő és a Tár másik kiváló történésze, Windisch Éva katalogizálta, az inkább irodalmi tartalmú, negyed- és nyolcadretű kötetekkel Tarnai Andor és én foglalkoztunk. Tarnai hamarosan elhagyta a könyvtárat, Windisch Éva más, osztályon kívüli feladatokat kapott, így egy ideig, míg néhány új munkatársat fel nem vett a Tár, csak ketten maradtunk erre a munkára, amit ekkor már Berlász irányított. Közben egymás után jelentek meg gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányai.⁶

Berlász Jenő a latin anyag rekatalogizálása mellett az egész Tár szerkezetét és munkáját figyelemmel kísérte. Itt is tapasztalta, hogy az addigi gyakorlat során a hagyatékokat a legtöbb esetben szétbontották, szervesen összefüggő elemeit (jegyzetek, fogalmazványok, másolatok, levelek, fényképek) különböző gyűjteményrészekbe (Analekta, Levelestár, Fényképtár) osztották be, így azután egy-egy író vagy tudós szellemi örökségét a kutatás csak nehezen tudhatta rekonstruálni. Berlásznek a hagyatékok mint egységes fondok együtt-tartására és feldolgozására vonatkozó indítványát a Hajdú Helga nyugdíjba vonulása után a Berlász javaslataira féltékenyen reagáló osztályvezetés nehezen ugyan, de végül Keresztury támogatásával magáévá tette.⁷ Feltehetőleg az osztály légkörének megváltozása is hozzájárult ahhoz, hogy Berlász, aki ekkor, 1969-ben, már az OSZK történetének megírását tűzte ki céljául, elfogadta azt a lehetőséget, hogy az Olvasószolgálat történész-referensi feladatát lássa el.

A könyvtártörténet megírásának terve még kéziratári működése idején született meg Berlász Jenőben, amikor – úgy tűnt – rövidesen felköltözik a Könyvtár a budai várba. Illő alkalomnak kínálkozott hát, hogy ekkorra elkészüljön az OSZK létrejöttének és addigi működésének története. Berlász előterjesztésére az intézet vezetősége azonban jó darabig nem reagált.⁸ Ismét csak Keresztury támogatásának volt köszönhető, hogy a terv napirendre került. A részletes tervezet, amit Berlász 1966-ban végre benyújthatott, három szakaszban és három kötetben (1802–1867, 1868–1920, 1921–kb. 1950) képzelte el a munka megvalósítását. Az első kötet megírását Berlász vállalta, aki már évek óta készült erre a feladatra. A könyvtár alapító oklevelének elemzéséről, az OSZK-ba került főúri gyűjtemények, Istvánffy Miklós, Horváth István, Illésházy István, Jankovich Miklós tékájának történetéről egymás után jelentek meg tanulmányai az OSZK évkönyveiben. A széles körű irattári–levéltári anyaggyűjtést kutatónapjain végezte Berlász Jenő, a kötet megírásra sem kapta meg a kért alkotószabadságot, így a 830 lapra gyarapodott kéziratot a közben

már nyugdíjazott szerző csak 1980-ban adta át. Egy év múlva jelent meg a nagy forrásanyagot felhasználó, gazdag lábjegyzet-apparátussal ellátott mű.

Berlász történettudósi habitusának megfelelően a könyvtár alapításának aktuális széles körű politika- és társadalomtörténeti háttér felrajzolásával kezdi. A kötet bemutatja az alapító Széchényi Ferencnek más területeken végzett mecénási szerepét, Észak-Angliáig is elvezető 1787–88-as külföldi útjának tanulságait is, hangsúlyozva, hogy mindez mennyire erősítette a társadalmi felelősségvállalás tudatát a fiatal grófban. Útja során Széchényi megismerkedett a külföldi tudományos társaságokkal, múzeumokkal és könyvtárakkal, különösképpen a göttingeni egyetemi könyvtár és a British Museum könyvtára volt rá nagy hatással. Néhány év múlva, 1791–92-ben, meglátogatta Itália nagy tudományos könyvtárait is. Széchényi figyelemmel kísérte a hazai új literátus értelmiség kialakulását, nyugati tapasztalataival összevetve felismerte a magyar szellemi élet hiányosságait, a művelődési lehetőségek hazai korlátait. Tudatos hungarika-könyvgyűjtő tevékenysége, ezzel kapcsolatos széles körű bel- és külföldi levelezése 1796 után veszi kezdetét, amikor a jakobinus-összeesküvéssel való véres leszámolás után Sopronba vonult vissza.

Széchényi a Nagycenken létrehozott első könyvtárának katalógusát kinyomtatta, és a köteteknek több száz, közismerten művelődés-pártoló személyhez való megküldésével vállalkozásának széles körű társadalmi ismeretséget és támogatottságot szerzett egy nemzeti könyvtár létrehozásának. Ezután kezdeményezte Ferenc császárnál a könyvtár alapítását, aki az alapítási és ajándékozási oklevelet 1802. november 26-án írta alá. A könyvtárnak a kiegyezésig (1867) tartó működését hasonló részletességgel, az ország művelődési folyamatával való tág összefüggésben mutatja be a kötet.⁹

Berlász Jenő tudományos életpályája a kötet megjelenése után sem zárult le. Műveinek a fentiekben többször hivatkozott jegyzéke hét tételt sorol fel 1981 és 2000 között, többségükben könyv- vagy könyvtártörténeti témát dolgoznak fel. De ebben az időben, 1986-ban jelent meg a *Századok* 5–6. számában a történettudomány által hiánypótlónak tartott tanulmánya, amely Vitezović horvát író és politikus életműve kapcsán a magyar–horvát művelődési és politikai viszonyokat tárgyalja a XVII–XVIII. század fordulóján.

Lassan a tudományos elismerések sem maradhattak el. Berlász a kötetrel ugyan csak a kandidátusi cím elnyeréséért folyamodott, de 1986-ban a vitaülés bírálóbizottsága egyhangúlag méltányosnak tartotta, hogy az akkor hetvenöt éves tudós teljesítményét a történettudományok doktora fokozat megadásával honorálja. A rendszerváltozás után, 1999-ben átvehette Berlász Jenő a *Magyar Örökség Díjat*, 2000-ben pedig a *Bibliothecarius emeritus* címmel tüntették ki. Rá egy évre, kilencvenedik születésnapja alkalmából történész tanítványai és kollégái összegyűjtött tanulmányai kötetével és egy emlékkönyvvel köszöntötték.¹⁰ 2007-ben Budapest–Ferencváros díszpolgárává választotta.¹¹ Most pályája és érdemei felvázolásával köszönti folyóiratunk a 100 éves tudóst és könyvtárost.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Berlász Jenő történettudósi pályáját bemutatja Búza János Levéltárból katedrára, katedráról a könyvtárba című utószava a Berlász Jenő: Erdélyi jobbágság, magyar gazdaság (Válogatott tanulmányok), Szerk. Búza János és Meyer Dietmar, Budapest, Argumentum, 2010 /Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 5./ kötetben, 316–326 p.; 1. még Berlász Jenő nyomtatásban megjelent munkái, tanulmányai és cikkei (1936–2000). In: Gazdaságtörténet–könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Búza János, Budapest, MTA–BKAE, 2001 /Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1./, 511–514. p.
- 2 Berlász Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867, Budapest, OSZK, 1981.
- 3 Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. = Magyar Könyvszemle 73 (1957), 228–246. p., és az MTA Könyvtárának Kiadványai 4. számaként, Budapest, 1957.
- 4 Berlász Jenő: Kéziratok katalogizálása. Budapest, Országos Könyvtárügyi Tanács, 1958 /Az Országos Könyvtárügyi Kiadványai 3./.
- 5 Potó János: 1956 az Akadémián. = Történelmi Szemle 48 (2006), 50–90. p. Berlász szerepéről és elbocsátásáról 63, 85–86. p.
- 6 Vö. Berlász Jenő Nyomtatásban megjelent munkái. In: Gazdaságtörténet–könyvtártörténet, i. m. 1. sz. lábjegyzet, 512. p.
- 7 Keresztury 1950-ben az OSZK-ba került a Színháztörténeti Osztály élére, majd Hajdú Helga után, 1962-ben, a Muzeális Főosztály vezetését vette át, amelyhez a Kéziratár is tartozott. Keresztury nagyon fontosnak tartotta az elhunyt írók kéziratok hagyatékának megszerzését, és erre a feladatra Bata Imre irodalomtörténészt hozta az osztályra.
- 8 Melczer Tibor beszélgetése Berlász Jenővel. = OSZK Híradó 2000, 7–8. szám. 23–27. p., újból kiadva. : Gazdaságtörténet–könyvtártörténet, i. m. 1. sz. lábjegyzet, 503–509. p.
- 9 A Könyvtár történetének következő szakaszait tárgyaló kötetek már nem Berlász igényes tervei és kivitelezése szerint jelentek meg. A II. kötetre (1867–1920) először Dezsényi Béla, majd halála után Somkuti Gabriella kapott megbízást, a III. kötet (1821-től) megírására eredetileg Haraszthy Gyula vállalkozott. Ezekből a kötetekből csak részek készültek el: Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1919–1922, Budapest, OSZK, 1997 /Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei, 10./, 168 p. terjedelemben, jegyzetekkel, valamint Somkuti Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918, Budapest, OSZK, 2002, 138 p. illusztrált, jegyzetek nélkül, bibliográfiával.
- 10 Vö. 1. sz. lábjegyzet.
- 11 Keöves Ferenc: „Nem hagytam magam szellemi autonómiámtól eltéríteni.” Berlász Jenő történész, egyetemi tanár. = Ferencvárosi Kalendárium 2007, 140–142. p.

Vizkelety András